

ІНТЕРПРЕТАТИВНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРОГРАМИ В СОЦІОЛОГІЇ: ТИПОЛОГІЯ І ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ

У статті розглядається типологія і пізнавальні можливості інтерпретативних дослідницьких програм в соціології. Аналізуються особливості наукового висновку, предметна і інструментальна специфіка програми.

Ключові слова: інтерпретативні дослідницькі програми, логіка наукового висновку

The article considers typology and heuristic capacity of interpretative research programs in sociology. Peculiarities of scientific inference, subject and instrumental specificity of a program have been analyzed.

Key words: interpretative research programs, logic of scientific inference.

В процесі еволюції соціологічного знання, від періоду його інституціоналізації в ХІХ ст. і до сьогодні, сформувалися різні форми соціологічного пояснення і, відповідно, фіксації соціальних фактів. Так, за соціологією закріпився статус плюралістичної науки. Пояснювальна альтернативність домінує на всіх рівнях структури соціологічного знання: від рівня теоретичного осмислення наукових проблем і до рівня методів отримання і приросту нового знання в концептуальний апарат науки. Такі форми пояснення і фіксації знання в соціології можна представити через концепт «дослідницька програма» (І.Лакатос), а в

структурі соціологічного знання виділити позитивістську, інтерпретативну, критичну і постмодерністську дослідницькі програми (Л.Ньюман). Проблема пізнавальних можливостей дослідницьких програм в соціології залишається перманентно актуальною, адже логіка наукового висновку в межах програм детермінована соціокультурними особливостями, модернізаційними процесами в науці. Таким чином темпоральні властивості процесів обґрунтування знання зумовлюють перегляд пізнавального потенціалу основних дослідницьких програм в соціології. В загальному вигляді **проблему** можна визначити існуючими наявними гносеологічними суперечностями в концептуальних тлумаченнях пізнавального потенціалу інтерпретативних дослідницьких програм в контексті сучасних тенденцій розвитку соціологічного знання.

Метою статті є розкриття типології і пізнавальних можливостей інтерпретативних дослідницьких програм в соціології. Бібліографія інтерпретативної програми в соціології достатньо широка. Під різним кутом зору рефлексія ключових положень інтерпретативної програми представлена в роботах Х.Абельса, І.Девятко, Н.Дензіна Л.Юніна, Н.Уїлі, Дж.Рітцера, Дж.Корбін, А.Страуса та ін. В даній публікації ми зосереджуємо увагу на еволюції форм інтерпретивної програми, і пізнавальні можливості програми розкриваємо через такі складові: концепцію соціальної реальності і логіку наукового висновку в інтерпретативній програмі; особливості взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта пізнання в дослідницькій програмі; вирішення проблем надійності соціологічної інформації в програмі.

Гене́за і типоло́гія інтерпрета́тивних програм в соціоло́гії. Розвиток соціологічних концепцій, що підпадають у клас інтерпретативної дослідницької програми, розгортається на теренах тієї методологічної дискусії, в тих ідейних координатах, що задав позитивізм. Якщо позитивізм виник як проект нової соціальної науки, що спиралася на методологічну базу природничого знання, і прийняв постулати об'єктивного наукового пізнання (а саме математичного і фізикалістського ідеалів науковості), то інтерпретативна програма формувалася в спробі осмислити предмет соціології, виходячи зі специфіки соціальних об'єктів як таких, що принципово відрізняються від об'єктів природного світу. Розмежування ознак природного і соціального світів стає однією з ключових тем в текстах представників інтерпретативної програми. Так, період становлення інтерпретативної програми ілюструє еволюцію соціологічного знання до неklasичного етапу розвитку науки, гуманітарного пізнавального ідеалу, по-суті уособлює в собі розквіт доби модерну і представляє активну теоретичну рефлекцію суспільства модерну. За визначенням М.Вебера «...головною рисою епохи модерну, коли людина вивільнилася від магії і релігійних марновірств і отримала справжню автономність в світі, стала саме принципіальна пізнаваність світу, тобто потенційна можливість об'єктивно пізнати все, що завгодно. Це власне і означає «розчаклування» [4, 227].

Серед науковців, що присвятили свої праці дослідженню інтерпретативної програми (Х.Абельс, І.Девятко, Н.Дензін, Л.Іонін, І.Кон, Л.Ньюман, Дж.Рітцер, Н.Уїлі, Б.Хіднес та ін.), відсутні принципові відмінності в типологізації напрямків програми. Початок інтерпретативної програми в соціології традиційно визначають від М.Вебера, його концепції розуміючої соціології як «родоначалниці альтернативної по відношенню до об'єктивізму традиції в соціологічному мисленні» [5, 35]. Філософськими витоками інтерпретативної програми, зазначає Х.Абельс, стає європейська романтика ХІХ ст., яка уособила в собі рух інтелектуалів проти традиціоналізму, проявилася в ностальгії по «зачаклованому світу» і в спробах осмислити раціоналізовану природу модерну. Загальним інтелектуальним фоном «романтичного мислення» став критичний простір марксистських ідей. Так, соціологічні погляди М.Вебера формувалися, з одного боку, у діалозі з К.Марксом [7, 42], з другого - у критиці ключових положень позитивізму, і з третього - під впливом дільтейвських традицій [1].

Узагальнення підходів до еволюції інтерпретативної програми дозволяє виділити три ключові напрямки [1]. Перший напрямок походить від німецької романтики і через В.Дільтея (його теорії «розуміння» в гуманітарному пізнанні) веде до М.Вебера, Ф.Тьоніса, Г.Зіммеля. Другий - продовжується якісними дослідженнями Чикагської школи і символічним інтераціоналізмом (Ч.Кулі, У.Томас, Дж.Г.Мід, Т.Лукман, І.Гофман, А.Страус, Н.Дензін). Також в напрямі цієї дискусії розвивається соціологічна феноменологія, яка бере свій початок від філософської феноменології Е.Гуссерля і в соціології представлена концепціями А.Щуца.

Серед послідовників феноменологічного напрямку можна відмітити П.Мак-Хью, Д.Саднау, Д.Цимермана, Х.Келнера, Е.Тірак'яна, Д.Дугласа, Д.Уолша, М.Філіпсона, К.Кнор-Цетіну та ін.

Третій напрямок в типології інтерпретативних програм, що розвився на теренах феноменології, представлений етнометодологією Г.Гарфінкеля. Для інтерпретативної програми цінність етнометодологічного підходу полягала в адаптації нової форми емпіричного дослідження з використанням етнометодів. До етнометодів передусім відносять метод етнометодологічного експерименту з кризовими ситуаціями і деконструктивні практики з метою викриття «латентних структур» повсякденності (із застосуванням різних форм спостережень і фіксації мовної поведінки). В подальшому на основі етнометодів розвинувся конwersаційний аналіз (conversation analysis, Х.Закс, Д.Садноу (70-ті рр.)). Серед дослідників, що працювали в руслі етнометодологічного підходу, також слід виділити А.Сікурела, Д.Херітажа [8]. Слід зазначити, що демаркація напрямів в межах інтерпретативних програм не є жорстокою, формування символічного інтеракціонізму і феноменології в єдиному пізнавальному полі створили умови для взаємоперетинання ключових ідей. Закріплення наукових позицій інтерпретативної програми відбувалося через доповнення, нарощення тлумачень в образі об'єкта, предмета і специфікації методів емпіричного дослідження.

Для розуміння практичної цінності емпіричних досліджень, які проводилися в межах інтерпретативної програми в період її становлення, наведемо ряд прикладів (на сьогоднішній день вони представляють фонд класичних фундаментальних і прикладних емпіричних соціологічних досліджень). Серед таких досліджень слід виділити: автобіографічне дослідження У.Томаса і Ф.Знанецького «Польський селянин в Європі та Америці» (1918-1920), результати якого отримали статус соціально-політичної програми підтримки робітників з аграрної Польщі в нових соціальних умовах [1]. Якісне дослідження методом спостереження Західної електричної компанії в Хоторні

поблизу Чикаго, проведене Ф.Ретлісбергером і У.Діксоном під керівництвом Е.Мейо (1927-1933 рр.), результати якого дозволи виявити приховані і глибинні структури в установках на працю, що не проявлялися в стандартизованих опитуваннях. Дослідження молодіжних правопорушень К.Шоу «Джек-Роллер» (1930р.). В ході поєднання методів автобіографічних повідомлень (життєвих історій) і спостережень (у співставленні з офіційними даними правоохоронних органів) було вивчено 200 випадків правопорушень [1]. Серед характерних досліджень чикагських соціологів, що на той час проводилися в статусі прикладних, можна згадати також вивчення положення афроамериканців в Чикаго Ч.Джонсона, бродяг-сезонних робітників Н.Андерсона, проблем дезорганізації родин Е.Маурера, молодіжних угруповань і банд Ф.Трешера, самогубств Р.Кейвена, єврейських гетто Л.Вірта, соціально-територіальної стратифікації міста «Золотий берег і нетрі» Х.Зорбау, платних танцзалів П.Крессі, внутрішнього життя готелів Н.Хайнера, організованої злочинності в Чикаго Дж.Ландеско, страйків Е.Хіллера, общини російських молокан П.Юнга [2, 18].

Наведені приклади досліджень дозволяються нам стверджувати факт формування спеціальних методів емпіричного дослідження в межах інтерпретативної програми і їх практичну цінність в отриманні нового знання.

Загальна гуманістична спрямованість інтерпретативної програми, зміщення локусу аналізу до рівня міжсуб'єктивної взаємодії отримали підтримку в близьких до соціології дисциплінарних галузях – психології, антропології, лінгвістиці. А інтерес на міждисциплінарному рівні, в свою чергу, склав підґрунтя для привнесення в соціологічні дослідження методичних розробок антропології (методики « щільного опису» в спостереженнях), етнографії (етнографічна польова робота), лінгвістики (семантичні практики), психології (проективні методики) тощо.

Наприкінці розгляду еволюції і типології інтерпретативних програм в соціології додамо, що лінія «романтичного мислення» проходить через усе ХХ ст. І це позначається в невичерпному інтересі до проблем, що були підняті дослідниками-інтерпретаторами (такий інтерес особливо посилюється в періоди масштабних соціальних трансформацій, розпаду великих соціальних систем, в кризові періоди) і до можливостей використання методів інтерпретативного дослідження. Так, в європейській соціології 60-70-х рр. ХХ ст. посилення позицій інтерпретативної програми відбувалося на тлі активізації соціальних рухів, «лівих» орієнтацій [3].

В українській соціології артикуляція евристичних можливостей інтерпретативної програми пов'язана з процесами методологічної ідентифікації вітчизняних соціологів у період соціальних трансформацій: з одного боку, присутній науковий інтерес до неапробованих методик дослідження, з іншого – об'єктивується потреба у пошуку адекватних моделей пояснення сучасних соціальних процесів.

Концепція соціальної реальності і логіка наукового висновку в інтерпретативній програмі. Виходячи з попереднього аналізу типів інтерпретативної програми в соціології до класу теорій даної програми можемо віднести: розуміючу соціологію, символічний інтеракціонізм, феноменологію, етнометодологію, конструктивізм, когнітивну мікросоціологію. Означені теорії об'єднуються за спільними ознаками в тлумаченні об'єкту дослідження і принципами логіки наукового висновку.

Специфіка об'єкту інтерпретативного аналізу розкривається у порівнянні властивостей природного і соціального світів. Наведемо таку порівняльну характеристику, представлену Д.Уолшем. Природний світ може бути охарактеризований як світ об'єктів (матеріальних, чуттєвих), які є зовнішніми у відношенні до спостерігача і існують незалежно від нього. Цей світ не володіє внутрішньою смисловою структурою. Методологічні процедури в природознавстві дозволяють науковцями спостерігати явища природного світу ззовні. Процеси утворення понять, верифікація теорій, причинні пояснення в природничих науках повинні завершуватися безпосереднім співвідношенням із зовнішніми властивостями об'єкту.

Специфіка природного світу дозволяє досліднику лише накладати інтерпретативну модель, що формується в системі соціокультурної взаємодії, на світ природних явищ, але при цьому він не може знаходитися в середині об'єкту [9, 50].

На противагу світу природи соціальний світ є конструйований смислом, є суб'єктивним. «Соціальний світ – пише Д.Уолш - це, відповідно, повсякденний світ, що переживається і інтерпретується діючими в ньому людьми як структурований світ значень, які виступають у формі типових уявлень про об'єкти цього світу. Ці типові уявлення набувають форму буденних інтерпретацій, що конструюють наявне знання, яке разом з особистісним досвідом діючого індивіда представляє собою сукупність засобів орієнтації в цьому світі, які приймаються на віру» [9, 51]. Методологічний висновок міститься в тому, що соціолог, на відміну від природознавця, не може ззовні визначити, які факти і явища релевантні його науковим цілям. Соціологічні конструкти приймають характер, в термінах А.Шюца, «конструктів другого порядку», «конструктів, які самі будуються з конструктів, що створюються людьми, які діють на соціальній сцені» [9]. В пізнанні соціального світу дослідник потрапляє в смислову структуру об'єкта дослідження, так як знаходиться з ним в спільній системі соціокультурної взаємодії і мислить спільними з ним категоріями. Так, наприклад, головний принцип антропологічного дослідження – пізнавати іншу культуру з середини – якраз продиктований потребою в напрацюванні механізмів розуміння смислів тієї культури і локальних просторів, що пізнаються.

Специфіка об'єкта пізнання в соціології з позиції представників інтерпретативної програми проявляється в тому, що він, на відміну від природних об'єктів (що існують за власними, зовнішніми по відношенню до дослідження законами), уособлює в собі суб'єктивні смисли, настанови, цілі, наміри, мотиви соціальних діячів (які об'єктивуються в соціальних інститутах і знаково-символічних формах культури) [3]. До предмета аналізу інтерпретативної програми підпадають унікальні події, кризові ситуації, локальні соціокультурні простори.

В емпіричних інтерпретативних дослідженнях логіка наукового висновку будується на індуктивних принципах. Власне, в межах інтерпретативної програми набув обґрунтування і практичного застосування метод «аналітичної індукції» (розроблений Ф.Знаєцьким і А.Ліндесмітом). За принципом аналітичної індукції Б.Глейзер і А.Штраус сформулювали положення «обґрунтованої теорії» (grounded theory). Логіку наукового висновку в інтерпретативній програмі часто позначають в термінах «реально використаної» (А.Каплан) і «нелінійної» (Л.Ньюман).

В інтерпретативній програмі інституціоналізувався цілий клас методів, що увійшли до методологічного апарату соціології під назвою «якісні методи». В інтерпретативному дослідженні використовується широкий спектр методів аналізу документів (семіотичний, інтенціональний, якісний контент-аналіз, дискурс-аналіз, «аналіз розмов»); опитувальні методики (різні типи глибинних інтерв'ю, фокус-групові інтерв'ю); спостереження, польові дослідження з привнесенням етнографічних практик; експерименти (на основі етнометодів).

В інтерпретативній програмі інституціоналізувався цілий клас методів, що увійшли до методологічного апарату соціології під назвою «якісні методи». В інтерпретативному дослідженні використовується широкий спектр методів аналізу документів (семіотичний, інтенціональний, якісний контент-аналіз, дискурс-аналіз, «аналіз розмов»); опитувальні методики (різні типи глибинних інтерв'ю, фокус-групові інтерв'ю); спостереження, польові дослідження з привнесенням етнографічних практик; експерименти (на основі етнометодів). Соціологами-інтерпретаторами робилися спроби застосовувати кількісні методи (поєднання якісного і кількісного підходів в дослідженнях А.Сикурела). Л.Г.Іонін відмічає, що концепції інтерпретативної програми не відзначаються строгістю підходу, тому можна казати про приховану методологічну конвергенцію між різними програмами (позитивістською, інтерпретативною і критичною) [5, 41].

Особливості взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта пізнання в дослідницькій програмі. В інтерпретативній програмі об'єкту дослідження (виходячи з ключових теоретичних настанов програми, її відповідності неklasичному типу наукової раціональності) відразу надається статус другого суб'єкта дослідження. Він є рівноцінним конструктором пізнавальної ситуації, формує зміст і умови пізнавального процесу. Такий тип взаємовідносин безперечно визначається як суб'єкт-суб'єктний.

Проблеми надійності соціологічної інформації. Процедури встановлення надійності інформації в межах інтерпретативної програми обумовлені специфікою методів і суб'єкт-суб'єктним типом взаємодії в дослідницькому процесі. Методи дослідження передбачають глибоке занурення у соціальний простір об'єкта (другого суб'єкта) дослідження і тісний інтенціональний контакт з ним. Тому «другий суб'єкт» є важливим в процесі розробки конвенціональних тлумачень смислів і понять дослідницької ситуації. А.Шюцем були запропоновані принципи обґрунтування знання в ході вироблення інтерпретацій в дослідженнях повсякденних ситуацій [10]. Перший – принцип логічної строгості: конструкти повинні бути зрозумілими, чіткими і слідувати законам формальної логіки. Другий – принцип суб'єктивної інтерпретації: передбачається побудова моделей індивідуальної свідомості і її змісту, які б могли пояснити отримані соціологом дані; цим досягається можливість співвідношення будь-яких людських дій і їх результатів з суб'єктивними значеннями дій індивідів. Третій - принцип адекватності: кожний термін чи поняття моделі дії повинен конструюватися таким чином, щоб реальна дія в світі, організована відповідно до цієї моделі, могла бути зрозумілою самою діючою особою і іншими людьми в термінах повсякденної схеми інтерпретації. Цим забезпечується погодженість соціологічних конструктів з конструктами повсякденного досвіду. М.Філіпсон привносить ряд доповнень до принципів А.Шюца. Перший принцип (логічну строгість) він пропонує доповнити вимогою практичної достатності: постулат логічної строгості може бути практично перетворений внаслідок ситуаційно обумовленого характеру тлумачення світу діючими індивідами, наскільки це необхідно соціологу. Соціологічне дослідження повинно допускати зворотній переклад на мову, якою користуються самі учасники в процесі осмислення власної діяльності. Якщо пояснення не задовольняє цій вимозі, воно є необґрунтованим на інтенціональному рівні. Обґрунтованість

інтерпретацій забезпечується лише тоді, коли досягнуті послідовність і сумісність соціологічних пояснень й буденних інтерпретацій, що висуваються самими учасниками в мовних практиках. Соціологічні моделі, таким чином, повинні відповідати методам встановлення адекватності, що практикуються членами суспільства в їх повсякденній діяльності. Так забезпечується погодженість цих моделей з повсякденним досвідом. Обґрунтованість встановлюється шляхом розробки методів, які демонструють, що з будь-якої практичної точки зору соціологічні реконструкції погоджуються з конструкціями дійових осіб [10, 290].

Таким чином, в інтерпретативній програмі проблема надійності соціологічної інформації переноситься в площину обґрунтованості результатів дослідження. Процедури встановлення обґрунтованості знання, в свою чергу, зміщуються в бік суб'єктивних оцінок дослідника, рівня його наукового чуття і інтуїції.

Як один із засобів подолання суб'єктивізму і підвищення надійності результатів інтерпретативного дослідження Н.Дензіним була запропонована процедура триангуляції, яка в подальшому отримала зацікавленість, підтримку і модернізацію у представників позитивістської програми (П.Лазарсфельд, Д.Кемпбелл, Д.Фіске). Під триангуляцією Н.Дензін розумів використання «різнобічних методів в аналізі одних і тих же емпіричних подій» з метою підвищення точності у вивченні соціальних явищ [6, 11]. Н.Дензіним було запропоновано два типи триангуляції: триангуляція в середині методів (передбачає використання різновидів одного і того ж методу); міжметодна (складається із комбінації декількох дослідницьких стратегій, в її використанні слід враховувати «триангуляційні рівні» - теорію, простір, час, триангуляція дослідника). Д.Кемпбелл і Д.Фіске додали методологічну триангуляцію (використання методів з різною структурою). К.Лазарсфельд (триангуляція по Лазарсфельду) запропонував змішувати в одному і тому ж емпіричному дослідженні дані, які звично вважаються полярно протилежними: якісні і кількісні (наприклад, таких як включене спостереження, «життєві історії», глибокі інтерв'ю з тестами, анкетуванням) [6]. В якості приклада використання в практиці емпіричних соціологічних досліджень триангуляції по Лазарсфельду можна навести польові дослідження російського села на засадах «методології подвійної рефлексивності» (Т.Шанін, Е.Ковальов, І.Штейнберг).

За оцінкою представників позитивістської програми проблематика надійності соціологічної інформації є найбільш вразливим місцем в інтерпретативній програмі. Позитивістами критикується недостовірність і обмеженість даних, що використовуються інтерпретаторами, суб'єктивізм в їх інтерпретаціях (який провокує можливість альтернативних прочитань тексту), зведення наукового пояснення до семантичного, відсутність нормативних критеріїв порівняння і оцінювання різних пояснень.

Представлена характеристика інтерпретативних дослідницьких програм в соціології дозволяє нам узагальнити такі **висновки**.

Інтерпретативна програма послідовно продовжує традицію рефлексії предметних і методологічних основ соціології. В межах соціології знання декларує важливість аналізу соціокультурних чинників розвитку науки.

Постійні наголошення на принциповій відмінності природного і соціального світів не дають можливість соціологу будь-якої

дослідницької орієнтації «забувати» про специфіку свого об'єкта як соціально обумовленого. Слід сказати, що критичний діалог між різними дослідницькими програмами має конструктивну функцію, адже дає потенціал для методологічного взаємозбагачення і відкритості, це передусім проявляється у спробах комбінації кількісних і якісних стратегій в програмах без порушення ключових концептів теорії. В цьому напрямку, без сумніву, евристичними виявляються методи триангуляції.

Гуманістичні ідеали інтерпретативної програми (в термінах Н.Смелзера інтерпретативну програму слід віднести до гуманітарної орієнтації в соціології) посилюють її привабливість в періоди кризових ситуацій, соціальних дестабілізацій. І накопичений арсенал методів емпіричного дослідження дозволяє працювати інтерпретативним дослідникам з такими ситуаціями. Слід відмітити і факт інституціоналізації в межах інтерпретативної програми спеціальних методів емпіричного соціологічного дослідження, і це є її фундаментальний внесок до методологічного апарату соціології. Відкритою є інтерпретативна програма для методологічних рішень на стику споріднених дисциплін (психології, антропології, етнографії, лінгвістики). За оцінкою Н.Уілі інтерпретативна програма, в особі символічного інтракціонізму, феноменології і етнометодології, має потенціал для подальшої модернізації, «грунтовніше покопавшись в своєму минулому» [8, 61].

Література: 1. Абельс Х. / Хайнц Абельс/. Романтика, феноменологическая социология и качественное социальное исследование // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – том 1. №1. Романтик. – С.98-124. 2. Батыгин Г.С. /Геннадий Семенович Батыгин/. Лекции по методологии социологических исследований: Учеб. для высш. учеб. заведений. - М.: Аспект-Пресс, 1995. – 286 с. 3. Бутенко И.А. / Ирина Анатольевна Бутенко / Социальное познание и мир повседневности. Горизонты и тупики феноменологической социологии / Отв.ред. Л.Г. Ионин, М.: «Наука», 1987. 4. Ионин Л.Г. / Леонид Григорьевич Ионин / Подступы к магической эпохе // Постмодерн: новая магическая эпоха: Сб. статей / Под ред. Л.Г. Ионина. – Харьков, 2002. – С. 9-22. 5. Ионин Л.Г. / Леонид Григорьевич Ионин/. Философия и методология эмпирической социологии. Учебное пособие, М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. – С.367. 6. Култыгин В.П. / Владимир Павлович Култыгин/.Количественный и качественный анализ: органическое единство или автономия // Социологические исследования. - 2004.- № 9. - С.10-12. 7. Ритцер Дж. / Джордж Ритцер / Современные социологические теории. 5-е изд. – Спб.: Питер, 2002 – 688с. 8. Уили Н./ Норберт Уили/. История и политика современной социологической теории // Социологическая теория сегодня. Сб. статей американских и украинских теоретиков. Под ред. В. Танчера. – К.: Институт социологии НАН Украины, 1994. – С.45-67. 9. Уолш Д. /Дэвид Уолш/. Социология и социальный мир. // Новые направления в социологической теории. М., 1978. – С.47-79. 10. Филипсон М. / М.Филипсон/. Проблемы обоснованности // Ионин Л.Г. Философия и методология эмпирической социологии. Учебное пособие, М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. – С.288-292. 11. Denzin N.K. / Norman K Denzin/. Interpretive interactionism. - 2nd ed. – Sage Publ., 2001. – 200 p.